

**ФАН ВА ТЕХНОЛОГИЯЛАР
ТАРАҚҚИЁТИ**
**РАЗВИТИЕ НАУКИ И
ТЕХНОЛОГИЙ**

3
2025

Тахририят ҳайъати раиси:

СИДДИҚОВА С.Ғ. –

Бухоро давлат техника университети ректори

Муовини:

НИЗАМОВ А.Б. –

БухДТУ илмий ишлар ва инновациялар бўйича проректори

Тахрир ҳайъати:

МУҚИМОВ К.М. – ЎзР ФА академиги (ЎЗМУ)

ЖАЛИЛОВ А.Т. – ЎзР ФА академиги (Тошкент кимё-технология ИТИ)

НЕГМАТОВ С.Н. – ЎзР ФА академиги (“Фан ва тараққиёт” ДУК)

БАҲОДИРОВ Ғ.А. – т.ф.д., профессор, ЎзР ФА бош илмий котиби

ХАМИДОВ О.Х. – иқтисод фанлари доктори, профессор (БухДУ)

ЖАЛИЛОВ Т.Қ. – иқтисод фанлари доктори (DSc) (ТКТИ)

МУХТАРОВ Н.Ш. – техника фанлари доктори (DSc) (“Ўзбекнефтгаз” АЖ)

ТУХСАНОВ Х.А. – иқтисод фанлари доктори (DSc) (“Ўзбекнефтгаз” АЖ)

МАДИЕВ Р.Х. – техника фанлари доктори (DSc) (“Шуртан ГКМ” МЧЖ)

АДИЗОВ Б.З. – техника фанлари доктори (DSc), к.и.х., ЎзРФА УНКИ

ХУРМАМАТОВ А.М. – техника фанлари доктори, профессор, ЎзРФА УНКИ

СОБИРОВА Н.К. – филология фанлари номзоди, доцент, ЎЗМУ

ҒАФУРОВ Д.О. – Бухоро ДТУ ёшлар масалалари ва маънавий-маърифий ишлар бўйича биринчи проректори ф.ф.д. (PhD)

ҚУРБОНОВ Ж.М. – техника фанлари доктори, профессор (Самарқанд ИСИ)

САИДОВ С.Б. – Бухоро ДТУ молия ва иқтисод ишлари бўйича проректори

ШАРИПОВ М.З. – физика-математика фанлари доктори (DSc), профессор

АСТАНОВ С.Х. – физика-математика фанлари доктори, профессор

РАХМОНОВ Х.Қ. – техника фанлари доктори, профессор

ВОХИДОВ М.М. – техника фанлари доктори, профессор

ЖЎРАЕВ Х.Ф. – техника фанлари доктори, профессор

САДУЛЛАЕВ Н.Н. – техника фанлари доктори (DSc), профессор

МАЖИДОВ Қ.Х. – техника фанлари доктори, профессор

ФОЗИЛОВ С.Ф. – техника фанлари доктори, профессор

ИСАБАЕВ И.Б. – техника фанлари доктори, профессор

АБДУРАҲМОНОВ О.Р. – техника фанлари доктори, профессор

НИЗОМОВ А.Б. – иқтисод фанлари доктори, профессор

ЖУМАЕВ М.Р. – физика-математика фанлари доктори (DSc), профессор

ЮНУСОВА Г.С. – фалсафа фанлари доктори (DSc), профессор

ЖЎРАЕВА М.М. – филология фанлари доктори (DSc), профессор

ТЎХТАЕВА З.Ш. – техника фанлари доктори (DSc), профессор

МАХМУДОВ М.Ж. – техника фанлари доктори (DSc), профессор

ХАЙИТОВ Р.Р. – техника фанлари доктори (DSc), к.и.х.

БОЗОРОВ Ғ.Р. – техника фанлари доктори (DSc), профессор

БОЛТАЕВ З.И. – физика-математика фанлари доктори (DSc), профессор

ОЛТИЕВ А.Т. – техника фанлари доктори, (DSc)

ЖАЛИЛОВ Р.Б. – техника фанлари доктори (DSc), профессор

МАХМУДОВ М.И. – техника фанлари доктори (DSc), профессор

МАЖИДОВА Н.Қ. – техника фанлари доктори (DSc), профессор

АХМЕДОВ В.Н. – кимё фанлари номзоди, профессор

МАХМУДОВ Р.А. – техника фанлари доктори (DSc), профессор

ПУЛАТОВА М.И. – физика-математика фанлари номзоди, профессор

Бош муҳаррир:

ДЎСТОВ Ҳ.Б. – кимё фанлари доктори, профессор

Муҳаррирлар:

БАРАКАЕВА Д.Ф., ОРТИҚОВА С.Ж., ИСТАМОВА Г.Х.

Мусахҳиҳ:

АРТИКОВА М.М.

ФАН ВА ТЕХНОЛОГИЯЛАР

ТАРАҚҚИЁТИ

ИЛМИЙ – ТЕХНИКАВИЙ ЖУРНАЛ

РАЗВИТИЕ НАУКИ И

ТЕХНОЛОГИЙ

НАУЧНО – ТЕХНИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Журнал Ўзбекистон матбуот ва ахборот агентлиги Бухоро вилояти бошқармасида 2014 йил 22-сентябрда № 05-066-сонли гувоҳнома билан рўйхатга олинган

Муассис:

Бухоро давлат техника университети

Журнал Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги ОАК Раёсатининг 2017 йил 29-мартдаги №239/5-сонли қарори билан диссертациялар асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган. 2019 йилда Ўзбекистон Республикаси ОАК Раёсатининг қарорлари билан қайта рўйхатдан ўтказилган.

Тахририят манзили:

200100, Бухоро шаҳри, Қ. Муртазоев кўчаси, 15-уй, Бухоро давлат техника университети

Тел: 0(365) 223-92-40

Факс: 0(365) 223-78-84

Электрон манзил:

E-mail: fantt_jurnal@umail.uz

Журналнинг тўлиқ электрон варианты билан

<https://journal.bmti.uz/>

сайти орқали танишиши мумкин.

Ушбу журналда чоп этилган материаллар тахририятнинг ёзма рухсатисиз тўлиқ ёки қисман чоп этилиши мумкин эмас. Тахририятнинг фикри муаллифлар фикри билан ҳар доим ҳам мос тушмаслиги мумкин. Журналда ёритилган материалларнинг ҳаққонийлиги учун мақолаларнинг муаллифлари ва реклама берувчилар масъулдирлар.

МУНДАРИЖА - СОДЕРЖАНИЕ – CONTENT

ТЕХНИКА, ТЕХНОЛОГИЯ ВА ЖИҲОЗЛАР	
Khaidarov Sh.B., Khamzaev A.A. Optimal angle of installation of the ekg excavator boom . . .	4
Xamroyev X.X., Isamov R. N., Azizov B.A., Turayeva U.X. Metallarining sirt tozaligini profilograf-profilometr yordamida tajribada o‘rganish	8
Kudratov Sh.I. The influence of oils on the reliability and longevity of diesel locomotive engines .	13
Bayboboyev N.G., Abdualiyev N.H. Mashina-separatorning qoziqchali barabani massasining inersiya momentlari va o‘ziga xos tebranish chastotalarini aniqlash	18
Temirov S.A. Construction and testing of a parabolic solar concentrator	23
Urinov A., Qadirxanov J. Magistral neft quvurlarini korroziyaga qarshi himoya qoplamalar parametrlarining ratsional qiymatlarini aniqlash.	27
Egamberdiyev I.P., Qayumov B.B., Ochilov A.S., Bo‘ronov Sh. B. Legirlangan po‘latda ikki fazali qayta kristallanishda tuzilma hosil bo‘lishi.	33
Зокирова Д.А, Салимова З.Б. Свободные и затухающие крутильные колебания.	36
Bafoyev D.X. Po‘latdan tayyorlangan mahsulotlarning yuza qatlamining mustahkamligini oshirish	40
Tashpulatov N.E., Sattorov A.X. Drenaj tizimlaridagi oqim tezligi va gidravlik samaradorlikni o‘rganish	46
Akabirova L.X. “Buxorotosh” zavodi uchun uch bosqichli shag‘al toshlarini qayta ishlash texnologik sxemasini tanlash.	52
КИМЁ ВА КИМЁВИЙ ТЕХНОЛОГИЯЛАР	
Фозилов Х.С., Туробжонов С.М., Фозилов С.Ф. Кам олтингугуртли дизел ёқилғиларининг мойловчанлик хоссаларига юқори ёғ кислота ва спиртларнинг присадкалик хусусиятларини ўрганиш	58
Jumayev J.H. Sintez qilib olingan n-morfolinbutanon-2ning ingibitorlik xossasining tadqiqi . . .	62
Maxmudov M.J., Haydarov B.A. Alyuminiy saqllovchi koagulyantlarning turlari va ularning asosiy xususiyatlarini tadqiq qilish	67
Rosilov M.S., Beknazarov H.S., Saparov S.X. Oltingugurt bitum aralashmalariga modifikatorlar tasirini o‘rganish	75
Sharipova N.O‘., Atoev E.X., Axmedov V.N. Mahalliy xomashyolardan olingan adgezivlarning qiyosiy tahlili va samaradorligini o‘rganish.	82
Садикова Н.К., Амонов М.Р. Оқава сув таркибидаги нефт маҳсулотларини тозалаш кинетикасини ўрганиш	87
Фозилов Х.С., Туробжонов С.М., Нарзуллаева А.М., Фозилов С.Ф. ҚМПЭ ва ҚМПШ ни ТЕРМО ва гравиметрик усул ёрдамида хоссаларини ўрганиш.	92
Murodov M.N., Do‘stov H.B., Panoyev E.R., Murodov J.M. Nordon gazlarni absorbsion tozalash texnologik jarayoni muhiti uchun gravimetrik usulda po‘lat namunasining korroziya tezligini aniqlash	95
Xamidov D.G‘., Fozilov S.F., Tilloyev L.I. Quyi molekulyar polimer chiqindi suyuq fraksiyasining IQ spektroskopik tahlili	101
Saloydinov A.A., Botirov S.B. Avtomobil benzinlari uchun oksigenatli qo‘shimchalarning fizik – kimyoviy tahlili	106
Tursunova M.A., Majidova N.Q., Majidov Q. Mahalliy <i>juniperus (archadosh)</i> turlardan efir moylari olish jarayonini tadqiq qilish.	112
Haydarova H.A., Niyazov L.N. Gidrooksibenzoy kislotalarining oltingugurt saqlagan amidlarining potensial biologik faolligi.	121

МАШИНАСОЗЛИК ВА ЭНЕРГЕТИКА	
Axtamov R.A., Axtamov B.R., Rustamov N.B. Bug‘latish yuzasi tukli qora mato bo‘lgan quyosh suv chuchitgichining issiqlik hisobi	126
O‘rinov.U.A., Abdullayeva.Sh.F. Mexanik ishlov berishda RDB dastgohlarini qo‘llashning muammoli tahlili	130
Teshaev M.X., Nematov Sh.N., Murodov K.J. Yashil energetika. Transport harakati mexanik energiyasidan elektr energiya olish metodi	134
Tuyboyov O.V., Kodirov B.Sh. Integration of artificial intelligence in real-time monitoring of metal-cutting processes.	139
Teshaev M.X., Murodov K.J. Transport vositasi harakatida mexanik energiyasini elektr energiyaga aylantirish qurilmasining matematik modeli	148
Tovboyev A.N., Boynazarov G‘.G‘. Yuqori garmonik tashkil etuvchilar asosida yuklama tugunlarida kuchlanish va ferrozonans hodisalarni elektr ta‘minoti tizimini samaradorligiga ta‘sirini baholash.	153
Kodirov B.Sh., Tuyboyov O.V. Dynamic adjustment of cutting parameters for enhanced machining efficiency.	164
Бабаназарова Н.К., Хусенов Д.Р. Анализ расхода электроэнергии на производственные нужды, на примере газотранспортной системы.	172
Tovboyev A.N., Boynazarov G‘.G‘. Korxona uzluksiz texnologik jarayonlarining elektr ta‘minoti samaradorligini oshirish.	177
Maxmudov B.M., Daliyev A.A. Factors in selecting a solar concentrator.	184
Raxmonov I.U., Uzaqov N.Ch., Nematov L.A. Zaryadlash qurilmalarida chiqish tokini prognozlash dolzarbliligi.	189
ИНФОРМАТИКА ВА АХБОРОТ – КОММУНИКАЦИОН ТИЗИМЛАР	
Xudoyberganov M.O‘., Axtamova L.A. Dasturiy kodni avtomatik tekshirish tizimlarining algoritmik yechimlari	195
ОЗИҚ-ОВҚАТ САНОАТИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ	
Elmurodova A.S., Atamuratova T.I., Ergasheva X.B. Ko‘pkomponentli yormalar uchun potensial xom ashyoning antinutrient omillari va ularni profilaktik bartaraf qilish usullari.....	203
Рахмонов К.С., Ибрагимов У.М., Атамуратова Т.И. Моделирование рецептурного состава хлеба пшеничного сортового с использованием пряно-ароматического сырья.....	208
ТЎҚИМАЧИЛИК ВА ЕНГИЛ САНОАТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ	
Uzoqova L.P. Poyabzalning qulayligini belgilovchi omillarni ilmiy asoslari	217
Мухтарова З.Н. Проектирование композиционных материалов для одежды	222
Мўминов Қ.М., Хамраева С.А., Хайитметова Р. Турли тола таркибли ипларнинг сифат кўрсаткичлари тадқиқоти	226
Саидова А.С. Болаларнинг ўсиб улғайиш давридаги морфологик ўзгаришларининг кийим шаклига таъсири	230
Komilov Sh.R., Jurayeva G.R., Mamadaliyev N.V. Paxta tolasining sifat ko‘rsatkichlari tahlili	234
Agzamova S.M., Gulyayeva G.X., Musayev N.M., Mukimov M.M., Karimova N.H. Yangi tuzilishdagi ikki qatlamli trikotaj to‘qimalarining texnologik ko‘rsatkichlari tadqiqi.....	241
Abduraxmanova F.A. Poyabzal materiallarining xossalari va ularning poyabzal gigiyenik xususiyatlariga ta‘siri	245
Gafurova N.T., Hasanova M.E. Kichik yoshidagi qiz bolalar kiyimi assortimentini shakllantirish	249

Ражабова Г.Ж. Мода саноатининг экологияга таъсири	254
Tursunova Z.N. Kiyim osti normal mikromuhitini ta'minlashda teri tuzilishining roli	259
Ражабова Г.Ж. Проблемы быстрой моды	262
Temirova G.I., Shodmonova M.S. Trikotaj asosli mo'yna buyumlariga ishlov berishning zamonaviy texnologiyalari va istiqbollari.	267
Пардаев Б.Ч., Джамолов Р.К., Росулов Р.Х., Каримова Г.Т. Пахта бўлакчаларини ҳар бир қозикчали барабандаги ҳаракатининг назарий асослари.....	270
Худойбердиев М.Р., Очилов Т.А., Ёдгоров С.Қ. Пахтани дастлабки ишлаш жараёнининг пахта толаси физик-механик хоссаларига таъсири.....	274
Xamrayeva S.A., Kazakova D.S., Mirnazarova D.J. Belgilangan parametrlar asosida kostyumbop matolarni loyihalash.....	278
Жаллиев Б.А., Зойиров А.Х., Жаллиев Ж.Б. Способы опыления и урожайность хлопчатника	283
Ortiqova K.I., Umarov A.A., Nasriddinova Z.R. Urug'lik va texnik chigitlar uchun linter mashinalarida avtomatik boshqaruv tizimlarini joriy etish.	289
Karimova N.H. Ustki trikotaj mahsulotlari uchun xomashyo sarfi kamaytirilgan aralash trikotaj to'qimalarning samarali tuzilishlarini ishlab chiqish.	293
Каландаров Р.К., Каршинев О.Н. Статистическая обработка результатов экспериментальных исследований полученных в хлопкоочистительных заводах.....	297
Ражабов А.И., Нодирова М.Н. Ўзбекистон Республикаси тўқимачилик саноатида, маҳаллий жун толаласидаги ипларнинг сифат кўрсаткичларига таъсири	302
Каландаров Р.К., Росулов Р.Х., Урозов М.К., Пардаев Б.Ч. Математическая модель колебаний корпуса машины при его креплении к фундаменту.....	306
Rajabov A.I., Nodirova M.N. Methods for eliminating the main problems of technological sections of wool processing in our republic	310
АНИҚ ВА ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ ФАНЛАР	
Fayazova D.S. Authentic material's history	316
Salomova M.Z. Zamonaviy terminologiyaning rivojlanish bosqichlari va aspektlari	321
Шарипова Ф.Н. Семантические модели выражения терминологического значения	324
Shoyimqulova M.Sh. Termin va umumiy so'zlarning o'ziga xos morfologik va semantik xususiyatlari	327
Mannonov Y.O. Barkamol avlod tarbiyasida axborot – kutubxonalarning roli va ahamiyati	331
Рабиев Ғ.Б. Бухоро вилояти қишлоқ аҳоли пунктларининг ирригация тизимини яхшилаш ва ишлаб-чиқариш зоналарини тўғри жойлаштириш масалалари.....	334
Azizov B.A., Xamroyev X.X. Nazariy mexanika fanini o'qitishda qurilish mutaxassisliklari uchun hisoblash-grafik ishlarini rasmiylashtirish	338
Xakimova M.Y. Yangi ma'naviy makonda kutubxonalarning ijtimoiy vazifalari	344
Бахрамова З.Р. Лексико-семантические особенности терминологии в английском и узбекском языках	349
Xakimova M.Y. Jadid kutubxonalari va mutolaa.....	352
Gafurova N.T., Hikmatov N.I. Texnik oliy o'quv yurtlarida zamonaviy ta'lim shakllari va usullari.	357
Sabirova N., Abduazizova D. Leksik birliklarning lingvopragmatik xususiyatlari	362
Saidova G.Sh., Abidova Z.K., Saidov Sh.Sh. Kasb ta'limi o'qituvchilarida professional o'zini o'zi anglashda ijtimoiy psixologik ta'sir ko'rsatuvchi omillar.	365
Нурмурадова Ш.И. Чакмоқдай умр маҳсули	369

o'rtasidagi o'zaro ta'sir, erkin fikr almashish, g'oyalar va qarashlar bo'yicha o'rganilayotgan masala haqida suhbat. Bu ta'lim jarayonini jonlantiradi, auditoriyaning bilish faoliyatini faollashtiradi va juda muhim bo'lgan narsa, o'qituvchiga guruhning jamoaviy fikrini boshqarish, uni ishontrish, salbiy yondashuvlar va ba'zi talabalar tomonidan yuzaga kelgan noto'g'ri fikrlarni yengishga yordam beradi.

An'anaviy vaziyatlarni tahlil qilish bo'yicha ma'ruza. Bu turdagi ma'ruza-diskussiya shakliga o'xshaydi, ammo bu yerda o'qituvchi savollarni emas, balki aniq bir vaziyatni muhokama qilishni taklif qiladi. Odatda, bunday vaziyat og'zaki tarzda yoki slaydlar orqali ko'rsatiladi. Bayon qilish juda qisqa bo'lishi kerak, lekin xususiyatlarni baholash va muhokama qilish uchun yetarli ma'lumotlarni o'z ichiga olishi kerak. Diqqatni jalb qilish uchun, vaziyat yetarlicha muhim bo'lishi lozim. Ammo muhokama ko'p vaqtini talab qilishi sababli vaziyatni keltirib chiqarishda talabalar o'z tajribalaridan shunga o'xshash vaziyatlarni keltirishlari mumkin va diskussiya boshqa muammolarga o'zgartiriladi. Bu juda foydali bo'lsa-da, lekin mashg'ulotning asosiy mazmuni - ma'ruza materialidir va o'qituvchi diskussiyani to'xtatishga majbur bo'ladi. Shuning uchun, bunday vaziyatlarni tanlash va taqdim etishda aniq muhokama qilinayotgan savollarni hisobga olish kerak. Bundan tashqari, o'qituvchida diskussiyani maxsus rejalashtirilgan mashg'ulotga ko'chirish imkoniyati bo'lishi kerak, chunki uning vazifasi - talabalarni qiziqtirishni amalga oshirish.

Zamonaviy oliy ta'lim tizimida ma'ruza darsi nafaqat nazariy bilimlarni yetkazish vositasi, balki talabalarda mustaqil fikrlash, kasbiy motivatsiya va ijodiy yondashuvni shakllantirishning muhim pedagogik shaklidir. Ma'ruza — bu ijodiy jarayon bo'lib, u o'qituvchi va talaba o'rtasidagi hamkorlik, bilim almashinuvi va fikrlar to'qnashuvi orqali amalga oshadi. Bunday yondashuvlar nafaqat talabalarda nazariy bilimlarni chuqur egallash, balki ularni real hayotiy va kasbiy vaziyatlarga tatbiq etish malakasini ham rivojlantiradi. Ma'ruzada foydalaniladigan ko'rgazmali, video va interaktiv vositalar, shuningdek, muammoli tahlilga asoslangan topshiriqlar, talabalarni bilim olish jarayonining faol ishtirokchisiga aylantiradi. Shu bois, ma'ruza darslarini isloh qilish va ularni ijodiy, interaktiv shakllarda olib borish zamonaviy oliy ta'lim tizimining dolzarb vazifasiga aylanmoqda. O'qituvchining vazifasi — talabalarni faollikka undovchi, ularda mustaqil fikrlash va ilmiy izlanishga qiziqishni kuchaytiruvchi ma'ruzalar orqali ularni zamonaviy mehnat bozorida raqobatbardosh mutaxassis sifatida shakllantirishdan iboratdir.

Adabiyotlar:

1. Вербицкий А.А. Деловая игра как усул активного обучения // «Современная высшая школа». – 2005, №3. – С.23-28.
2. Зарипова И.Р. Профессионально значимые качества личности как залог конкурентоспособности специалиста социальной работы/ И.Р.Зарипова, Р.Н. Зарипов // Вестник Казан. технол. ун-та. - 2010. -№ 3.- С. 172-182.

LEKSIK BIRLIKLARNING LINGVOPRAGMATIK XUSUSIYATLARI

Sabirova N., Abduazizova D.

O'zbekiston milliy universiteti.

Annotatsiya. Ushbu maqolada leksikologiyaning asosiy o'rganish obyektlaridan biri hisoblangan leksik birliklar, ularning vazifasi, badiiy matndagi o'rni va lingvopragmatik xususiyatlari ochib beriladi. Leksik birliklar yoki frazeologik birliklar badiiy matnlarda keng qo'llaniladi va personajlarning nutqiy vaziyatga salbiy yoki ijobiy baholovchi munosabatini ifodalashga xizmat qiladi. Bugungi kunda tilning turli xil birliklarining pragmatik aspektini yoritib berish kengaymoqda.

Kalit so'lar: leksikologiya, leksema, leksik birliklar, so'z, frazeologizmlar, lingvopragmatika.

ЛИНГВОПРАГМАТИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ

Сабинова Н., Абдуазизова Д.

Национальный университет Узбекистана.

Аннотация. В статье рассматриваются лексические единицы, являющиеся одним из основных объектов изучения лексикологии, их функции, место в художественном тексте и лингвопрагматические свойства. Лексические единицы или фразеологизмы широко используются в художественных текстах и служат для выражения отрицательного или положительного оценочного отношения персонажей к речевой ситуации. Сегодня расширяется охват прагматического аспекта различных единиц языка.

Ключевые слова: лексикология, лексема, лексические единицы, слово, фразеология, лингвопрагматика.

LINGUOPRAGMATIC PROPERTIES OF LEXICAL UNITS

Sabirova N., Abduazizova D.

National University of Uzbekistan.

Abstract. The article examines lexical units, which are one of the main objects of study of lexicology, their functions, place in a fiction text and linguopragmatic properties. Lexical units or phraseological units are widely used in fiction texts and serve to express a negative or positive evaluative attitude of characters to a speech situation. Today, the coverage of the pragmatic aspect of various language units is expanding.

Keywords: lexicology, lexeme, lexical units, word, phraseology, linguopragmatics.

Tildagi barcha soʻzlar va iboralar yigʻindisi, tilning lugʻat tarkibi va toʻxtovsiz oʻzgarib va yangilanib turuvchi boʻlim leksikadir va uning tarkibiga kiruvchi leksik birliklar yaʼni soʻzlar, soʻz birikmalari va frazeologizmlardir. Soʻnggi yillarda tilshunosligimizda tilga amaliy jihatdan yondashishga alohida eʼtibor qaratilmoqda va kundan kunga tilshunoslikning lingvopragmatika kabi yangi sohalarini paydo boʻlmoqda ularni leksik birliklar bilan aloqasini va pragmatik xususiyatlarini oʻrganish eʼtiborga molik.

Leksikologiya soʻz va uning maʼnolarini oʻrganuvchi tilshunoslikning yirik boʻlimi hisoblanadi. Leksema – asosiy birlamchi til birligi boʻlib, til qurilishining lugʻat boyligiga mansub, shunga koʻra lugʻat birligi, leksik birlik deb yuritiladi [1]. Har bir tildagi leksik birliklar muayyan tildagi mentalitet va urf-odat, anʼanalarni ham aniqlab keladi. Leksik birliklar, maʼnolari oʻzbek tilida oʻz xususiyatlariga ega boʻlganligi sababli tilshunoslar uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Leksema leksik birlik hisoblanadi va hu nuqtai nazardan, tilning lugʻar tarkibidagi soʻzlarni shu nom bilan atash mumkin. Ammo, soʻzning grammatik shakli tavsifini berishda soʻz tushunchasi muhim ahamiyat kasb etadi [2]. Soʻz shakl va maʼnoga egaligi uchun tilning ikki tomonlama birligini ifodalaydi. Shakl (ifoda mazmuni) – ogʻzaki nutqda tovushlar bilan yozma nutqda esa harflar bilan ifodalanishdir. Soʻzning ifoda mazmuni esa leksema deb ataladi. Leksema mavhum birlik boʻlib u soʻzning shakl va maʼnolar yigʻindisidir.

Maʼnoning yaxlitligi, tarkibining murakkabligi, grammatik barqarorlik, tarkibining barqarorligi, soʻzga muqobilligi va semantik transformiyasi bilan boshqa til birliklaridan ajralib turuvchi birlik frazeologik birliklar hisoblanadi. *Frazeologizmlar* nutqqa tayyor holda olib kiritiladigan, semantik jihatidan soʻzga muqobil, struktura va maʼno jihatidan birikma yoki gapga teng, komponentlaridan birining yoki umumiy birikmaning kochma maʼnosi asosiga qurilgan turgʻun birikmalardir [3]. Leksik birliklar qatoriga kiruvchi soʻzlar va frazeologik birliklarning kommunikativ vaziyatdagi pragmatik funksiyalari hamda ularning nutqdagi taʼsirchanlik darajasi koʻrib chiqaylik.

Lingvopragmatik xususiyat oʻzi nima? Tilshunoslikning pragmatika sohasiga biroz toʻxtalib oʻtishni joiz deb bildik. *Pragmatika* - yunonchada “ish”, “harakat” degan maʼnolarni anglatib, nutqdagi til birliklarining funkcionalligini organuvchi tilshunoslikning sohasidir. *Lingvopragmatik xususiyat* bu til birliklarining muloqotdagi oʻzaro taʼsirini, uning auditoriyaga taʼsirini, kommunikativ vazifalarini oʻrganadi. Bir soʻz bilan aytganda lingvopragmatika soʻzlarning ishlatilish va ularning taʼsir qilishini koʻrsatadi. *Lingvistik pragmatika* tilshunoslikning yangi sohasi sifatida nutq subyektining ichki maqsadi bilan bogʻliq yashirin propozitsiyalarni oʻrganadi. U belgining kommunikatsiya jarayonidagi real munosabatiga oid muammolarni oʻrganishi bilan

tilshunoslikning boshqa sohalaridan farq qiladi. Umuman, lingvistik pragmatika muammolarining o'rganilishi kishilar o'rtasidagi axborotni ifodalash va anglash jarayonini osonlashtiradi [4].

Lingvopragmatik xususiyatlarning asosiy elementlari sifatida quyidalarni ko'rish mumkin. Xususan:

1. *Kontekstual (kontekstga bog'liq)* ta'sir: So'zlar yoki frazeologik birliklar faqat o'zining lug'aviy ma'nosiga emas, balki ularning qanday vaziyatda, kim bilan va qanday maqsadda qo'llanilishiga qarab turli xil ma'noga ega bo'lishi mumkin. Masalan: *Zo'r ish qilibsiz!* — bu jumla ijobiy baho berishdan tashqari, kinoya ma'nosini ham berishi mumkin.
2. *Komunikativ maqsad*: Har bir leksik birlik qandaydir maqsadga xizmat qiladi. Mazkur maqsadlar so'roq, iltimos, buyruq, yoki baho berish kabi turli xil vazifalarni bajaradi. Masalan: *Iltimos, tinchlaning!* — bu ibora o'rgatish yoki so'roqdan ko'ra, iltimos qilish maqsadida ishlatiladi.
3. *Nutqdagi ishtirokchilar o'rtasidagi munosabat*: Til birligining pragmatik xususiyati nutqdagi ishtirokchilarning munosabatlari va egallagan pozitsiyalariga qarab farqlanadi. Masalan, rasmiy va norasmiy vaziyatlarda so'zlarning tanlanishi farq qiladi: Sizning ishingiz hal bo'ldi va Sening masalang hal — bularning har biri o'z kontekstiga mos ravishda ishlatiladi.
4. *Ekspressivlik va emotsional yuk*: So'zlar va frazeologizmlar ko'pincha muloqotda emotsional holatni ifodalash, fikrni kuchaytirish va yumshatish uchun ishlatiladi. Masalan: *Hor bo'ldim!* Yoki *Chidab turibman*, — bularning har biri turlicha emotsional holatni yoritadi.

Leksik birliklar kontekst orqali ma'no bilan boyib boradi. Aynan pragmatik ma'noda bu birliklar so'zlovchining maqsadi, tinglovchilar maqomi, ijtimoiy vaziyat va madaniy kontekstga qarab turli xil ta'sir ko'rsatadi. Masalan, siz rasmiy nutqda hurmatni ifodalagan so'z, norasmiy suhbatda ko'proq qo'llaniladigan shakl.

Frazeologik birliklar — bir necha so'zlarni birlashtirib, ko'chma ma'no hosil qiluvchi turg'un iboralaridir. *Ko'z oldiga keltirmoq, og'izdan gul to'kib, tog'dek ko'tariladi* kabi iboralar bunga misol bo'la oladi. Ushbu birliklarning pragmatik xususiyatlari ular qo'llanilgan kontekstga qarab o'zgaradi. Frazeologizmlar ko'pincha emotsional va ekspressiv ma'noga ega, tinglovchiga ta'sir qilish, baho berish, istehzo yoki hazil ohangini ifodalash uchun xizmat qiladi. Shuning uchun ular nutqning estetik va kommunikativ kuchini oshiradi.

Leksik birliklar vositasida badiiy asar qahramonlarining ruhiy holatini aniq va ta'sirli tasvirlash imkoniyati yuzaga keladi. Bilamizki, badiiy matndagi har bir qahramon so'zlari ortida yozuvchining nuqtai nafari aks etadi. Mahoratli yozuvchilar badiiy asardagi har bir obrazga va voqeaga o'z badiiy niyatini yuklaydi. Jumladan, gapning maqsadiga ko'ra turlarini ham muayyan badiiy maqsadni yuzaga chiqarishga xizmat qildiradi. Mahoratli yozuvchi O'tkir Hoshimovning *"Ikki eshik orasi"* romanidagi leksik birliklarning ya'ni so'z va frazeologizmlarning pragmatik aspektini tahlil qilish jarayonida bunga yana bir bor ishonch hosil qildik [5].

O'tkir Hoshimov yuksak iste'dod egasi sifatida o'z asarlarida har bir so'zga, har bir jumlagamohirona yondashadi. Xususan, leksik birliklardan qahramonlarning kechinmalarini, qalb tug'yonlarini ifodalashda, obrazlarning ruhiy holati tasvirini chizishda ustalik bilan foydalanadi. Jumladan, leksik birliklar turli kontekstda turlicha subyektiv munosabatlarni shakllantirib, quyidagi pragmatik ma'nolarni anglatib kelishga xizmat qiladi:

Tashviqot (ogohlik) ma'nosi: *Rost bilan yolg'onning o'rtasi — to'rt enlik*, degan gap bor. Qiziq, nega endi oz emas, ko'p emas, to'rt enlik? Gap shundaki, ko'z bilan quloqning orasi — to'rt enlik ekan. *Eshitganingga emas, ko'rganingga ishon...* *Maqsad — shu...*. Bu parcha o'quvchini ogohlikka, haqiqatni ko'z bilan ko'rib, eshitganlariga emas, ko'rganlariga ishonishga undaydi.

Xotira va o'tgan hayotga qaytish ma'nosi: *"Ajab, inson xotirasi — eshigi yopib qo'yilgan omborga o'xsharkan. Ombor oldidan har kuni o'tasiz. O'tasiz-u o'z yumushingiz bilan ovora bo'lib, qayrilib qaramaysiz. Vaqti kelib tasodifiy shamol omborning eshigini ochib yuboradi-yu, beixtiyor ichkariga mo'ralab qaraysiz. Shunda qiziq holat ro'y beradi..."*

Mazkur parcha inson xotirasining chuqurligi va o'tgan hayotga bo'lgan sog'inchni ifodalaydi.

Dag‘dag‘a ma‘nosi: “Yangi rais ko‘p o‘tmay chindan ham ‘karomat’ ko‘rsata boshladi. O‘sha majlisda ‘qattiq ishlaymiz’- degancha bor ekan. Tong otmasdan eshik taqillaydi. Jo‘n taqillasayam mayli-ya, hammayoq qarsillab ketadi. Eshikni ochishingiz bilan peshanasiga ko‘zmunchoq kumush marjon taqilgan jiyron ot, egarda qiyshiq telpak kiygan Zakunchiga ko‘zingiz tushadi. ‘Kun chiqay deb qoldi, yotaverasanlarmi nahs bosib?!’ – deydi qamchisini tahdidli o‘ynatib”.

Keltirilgan jumlada yangi raisning dag‘dag‘asi, ya‘ni tahdidli va zo‘ravonona muomalasi tasvirlangan.

Havotir(tashvishlanish) ma‘nosi: Keskin burildi-da, yiqilib ketgudek oqsoqlangan katta yo‘lga yugurdi.

– Hoy! – dedi ancha nari borganda to‘xtab, – oying kasal bo‘lganini birov bilmasin.

Hech baloga tushunmadim. Ketmonni yelkamga olmoqchi edim, kuchim yetmadi, zil-zambil ekan. Ingrab yotgan oyim ko‘z o‘ngimga keldi. Ketmon bandidan ikki qo‘llab changallagan katta sudrab ketdim. Yuguray desam, ketmonning yaraqlab yotgan o‘tkir yuzi oyog‘imni kesib ketadi, deb qo‘rqaman. Yugurmay desam, oyimning... Bu parcha qahramonning onasining kasalligi haqida havotirga tushganini va shoshilinch harakatlarini tasvirlaydi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, badiiy matnning kommunikativ muhitida personajlar yoki yozuvchilarning o‘zaro munosabati natijasida vujudga keladigan baholash muhim o‘rin tutadi. Leksik birliklar yoki frazeologik birliklar badiiy matnlarda keng qo‘llaniladi va personajlarning nutqiy vaziyatga salbiy yoki ijobiy baholovchi munosabatini ifodalashga xizmat qiladi. Yozuvchilar uchun ushbu birliklar orqali turli kommunikativ maqsadlarni ifodalash imkoniyatlarining kengligi muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy o‘zbek tili. -Toshkent: Universitet, 2006. – B.22.
2. Xayrullayev X. Tilshunoslik nazariyasi. – Samarqand: Samarqand davlat chet tillari instituti nashriyot, 2022. – B.82.
3. Mamatov E.A. O‘zbek tili frazeologiyasi. – Toshkent, Sharq, 2019. – B.12.
4. Hakimov M. O‘zbek pragmatolingvistikasi asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 1885. – B.97.
5. O‘tkir Hoshimov. Ikki eshik orasi. – Toshkent: Sharq, 1996. – 1-70-b.

KASB TA’LIMI O‘QITUVCHILARIDA PROFESSIONAL O‘ZINI- O‘ZI ANGLASHDA IJTIMOIIY PSIXOLOGIK TA’SIR KO‘RSATUVCHI OMILLAR

¹Saidova G.Sh., ¹Abidova Z.K., ²Saidov Sh.Sh.

¹Buxoro davlat texnika universiteti, ²Osiyo xalqaro universiteti.

Annotatsiya. Ushbu maqolada shaxsning o‘z kasbiy maqsadlari, qobiliyatlari va kasbga nisbatan mas’uliyatli munosabatni ilmiy tahlil qilib turli omillar bilan solishtirib natijalari bilan keltirib o‘tilgan. Ijtimoiy omillar, shaxsiy omillar, psixologik omillar, ta’lim tizimi va metodologik omillar kabi asosiy omillarni tahlil qilishni ko‘rib chiqiladi. Ushbu jarayon ta’lim tizimidagi o‘zgarishlar va zamonaviy talablar asosida shakllanadi va u nafaqat o‘qituvchining o‘zini anglashiga, balki kasbiy muvaffaqiyatiga ham ta’sir ko‘rsatadi.

Kalit so‘z: psixologiya, o‘z o‘zini anglash, reflaks, moslashuvchan yondashuv, kasbiy muvaffaqiyat, nuqtayi nazar, moslashuvchan uslub, retrospektiv refleksiya, qobiliyat, kasbiy maqsad, boshqarish ko‘nikmalari.